

Авторські школи у формуванні культури здоров'я школярів (історичний аспект)

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

Постановка наукової проблеми та її значення. Формування й виховання здорової особистості завжди привертало увагу видатних педагогів. Саме здорова людина здатна проявляти себе в досягненні своїх планів і мрій. Із таких позицій виходили провідні авторські школи, окремі педагогічно-новатори й, частково, державні установи та організації, що опікуються освітою дітей. Водночас протягом багатьох років педагоги намагалися створити «ідеальну» систему виховання й освіти здорового майбутнього покоління. Залежно від епох і країн, у яких вони працювали, їхні погляди на навчання й освіту могли не лише відрізнятись, а й бути цілком протилежними.

Так, у процесі вдосконалення педагогічних, психологічних та фізіологічних знань і становлення освітніх шкіл у сучасному вигляді виникло поняття авторської школи. Авторські школи – це освітні навчальні заклади, діяльність яких ґрунтується на оригінальних ідеях і технологіях, які в цілому являють собою нову освітню практику. Відмінною особливістю таких шкіл є інноваційність, альтернативність, концептуальність, системність та комплексність педагогічного процесу, реальність й ефективність [19].

Кінець XIX – початок XX ст. відзначені в історії педагогіки появою так званих «нових шкіл», ідеї яких актуальні й сучасні, багато з яких беруться за основу при відкритті шкіл сьогодні (Ф. Гансберг, Л. Гурліт, Дж. Дьюї, Р. Штайнер, М. Монтессорі та інші). Організовані в дусі «нового виховання», ці школи повинні були забезпечити гармонійний і природний розвиток дітей та одночасно ефективно підготувати їх до виконання своїх суспільних обов'язків. Такі школи розглядали виховання як допомогу природі дитини, котра природно розвивається в процесі засвоєння навколишнього світу й вільно самовизначається в ньому.

Особливість авторських шкіл – турбота про здоров'я школярів через формування в них знань про культуру здоров'я та дотримання здорового способу життя не лише засобами фізичного виховання, а й під час перебування на інших заняттях.

Мета дослідження – аналіз змісту та концепцій авторських шкіл здоров'я в контексті виховання й формування здорової особистості.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У 20-х рр. XX ст. в Штудгарді (Германія) відкрито першу у світі Вальдорфську школу, що пройшла у своєму розвитку майже віковий шлях та отримала достатнє розповсюдження. Її засновником вважають австрійського вченого Рудольфа Штайнера (1861–1925) – педагога, мислителя, філософа. Його філософське вчення – антропософія – розглядає педагогіку як науку про людину в сукупності трьох складових частинах: тіла (опорно-рухова система, обмін речовин, дієво-вольова сфера), душі (серце, дихальна система, сфера емоцій) та духу (мозок, нервова система, інтелектуальна сфера). Завдання педагога – гармонійне поєднання всіх названих компонентів таким чином, щоб вони у звичайному стані не були «розбалансовані» [24].

Саме на такій концепції основана вальдорфська школа, яка відрізняється своїм новим педагогічним прагненням та розділила всі ідеї реформування старої школи того часу. За допомогою своїх педагогічних і новаторських замислів вальдорфська школа отримала свою характерну відмінність, що відповідала антропософським ученням Р. Штайнера.

Р. Штайнер прагнув створити школу, у якій становлення особистості дитини відбувалось би в гармонії з фізичним та психічним розвитком, у гармонії з природою й довкіллям. Причиною цього, на думку науковців (Н. Гаврюшин, А. Клізовський, А. Осіпов та ін.), слугувало те, що в Німеччині поділ шкільної системи на народну, реальну школу (школу з політехнічною й природничою орієнтацією) і гімназію (гуманітарно орієнтовану школу) посилюють бар'єри нерозуміння між різними соціальними пластами [3; 11; 18]. Це, зі свого боку, призвело до відсторонення школярів від потреб реального життя. Саме тоді з'являються такі терміни щодо школярів, як «слабка особистість», «бродяча енциклопедія», «освічений філістер».

Особливість шкіл Р. Штайнера – відмова від відбору за соціальними та матеріальними ознаками. Навчально-виховний процес побудовано на концепції салютогенезу (від латин. *salus* – здоров'я й

genesis – творення). За Р. Штайнером, практична реалізація салютогенетичного підходу до людини ґрунтується на її образі – образі здорової істоти. Мета реалізації цієї концепції – забезпечення здорового виховання тілесно-фізичної сфери дитини як основи вільного розвитку її душевно-духовного складника. Завдання полягають у таких основних аспектах, як зміцнення фізичної конституції дитини; вироблення відчуття «когерентності» (співпричетності зі світом); розвиток стресостійкості (гнучкості до зовнішніх впливів) [6; 7; 14; 23].

Так, вітчизняними українським науковцями (В. Загвоздкін, В. Гебель, О. Іонова, О. Лукашенко, О. Омельченко, А. Пінський та інші) [2; 4; 6; 10; 17; 21] досліджено основні здоров'язберігальні педагогічні ідеї Рудольфа Штайнера.

Як зазначає О. Лукашенко, пізнання природи дитини – це одночасно вихідний пункт і смисл вальдорфського педагогічного процесу, основа виховання й викладання. Важливе місце в психолого-педагогічній концепції Р. Штайнера посідає детальна проробка підходів до особистості на переломних етапах розвитку, а важливим аспектом навчально-виховного процесу є особистісно орієнтоване формування індивідуальності дитини, що передбачає врахування вікових й індивідуальних особливостей дитини, її актуального стану [14].

О. Іонова, здійснивши порівняльний аналіз стану здоров'я учнів вальдорфських і традиційних шкіл, визначила, що вальдорфська школа на практиці розв'язує завдання забезпечення здорового духовно-душевно-фізичного розвитку особистості. Так, з'ясовано, що відсоток психічних захворювань у вальдорфських школах значно нижчий, ніж у звичайних, причому у вальдорфських школах він знижується, а в традиційних – постійно збільшується. Те ж саме стосується порушень фізичного здоров'я дітей [9]. Слід зауважити, що для учнів вальдорфських шкіл властиві інтелектуальна активність, індивідуальна ініціативність, творчість, самостійність рішень, душевна стабільність, соціальна компетентність, координованість тіла й рухів, а отже – сприяє здоровому розвитку дитини [8].

Погоджуючись з О. Іоновою та О. Лукашенко, стверджуємо: навчання дітей у вальдорфській школі, порівняно з традиційною, позитивно впливає на стан здоров'я підростаючого покоління [8, с. 14].

Водночас, як свідчить освітня практика, реалізація вальдорфської системи здоров'язбереження школярів дає змогу сформувати здорові звички, забезпечити високу працездатність, спритність, координованість тіла і рухів; розвинути душевну стабільність; сформувати адекватну самооцінку своїх можливостей; інтелектуальну активність, індивідуальну ініціативність; творчість, самостійність, відповідальність у прийнятті рішень [2; 6; 21].

Отже, аналіз педагогічної літератури засвідчив, що ідеї Р. Штайнера співзвучні багатьом педагогічним системам і вітчизняним науковцям, таких як Л. Толстой, С. Шацький, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі та інші.

Яскравим прикладом ефективної практичної реалізації ідей вільного виховання оздоровчого спрямування є система Марії Монтесорі, яка отримала світову славу й визнання.

Марія Монтесорі (1870–1952) – італійській лікар і педагог – почала використовувати свою педагогічну систему з розумово відсталими дітьми з 1907 р. Їй удалося створити унікальне розвивальне середовище, у якому діти легко отримували знання й навички такого рівня, що не поступалися, а інколи навіть перевершували в розвитку своїх здорових та безпроблемних однолітків.

М. Монтесорі перебувала під сильним впливом Ф. Фребеля – винахідника дитячого садочка, Й. Песталоцці, який вважав, що діти навчаються під час активної діяльності. Вона підтримувала дружні зв'язки з Ж. Піаже – засновником генетичної психології та А. Фрейд – дитячим психологом. Черпала натхнення в Ж.-Ж. Руссо. Із їхньою допомогою науковець аналізувала спостереження за розвитком дитини, здебільшого спираючись на її фізіологію. Тому оздоровчі завдання виховання й навчання були невід'ємною частиною її педагогічної системи. Це дало змогу, зокрема, зміцнювати здоров'я дітей через загартування водою, сонцем, повітрям, фітотерапією, босоходінням; спонукати їх до піклування про себе (самообслуговування та гігієна); піклуватися про довкілля [20].

У 1912 р. в Англії відкрито першу школу Монтесорі, а вже через п'ять років така школа з'являється в Римі.

Педагог убачала головним завданням вихователя створення активного розвивального середовища, у якому немає випадкових предметів і деталей. Кожен елемент такого середовища повинен виконувати строго певну функцію. Виховання створює клімат, у якому діти можуть навчатися за допомогою творчості й пізнання [16].

Сучасні науковці (Д. Сороков, К. Сумний, Т. Фанас'єва та ін.) [1; 15; 22] виділили основні принципи Монтесорі-педагогіки: принцип вікової періодизації (діти від двох до дев'яти років), сензитивних періодів (природна здатність психіки сприймати навколишній світ з особливою інтенсив-

ністю лише в певні періоди дитинства), принцип вільної роботи дитини в спеціально підготовленому культурному розвивальному середовищі («феномен поляризації уваги»), принципи актуального й найближчого розвитку (формування спонтанних понять), відкриття світу в логіці від конкретного до абстрактного через руки та «стоншення» почуттів (контакт із навколишнім світом).

Зміст системи освіти М. Монтесорі полягає в тому, щоб спонукати дитину реалізувати свою індивідуальність, відмовитися від тілесного покарання або приниження, уважно ставитися до вікових й індивідуальних особливостей.

Отже, характерними рисами педагогічних систем Р. Штайнера та М. Монтесорі були педоцентризм, увага до особистості дитини. Створені педагогами школи розв'язували одне з головних завдань будь-якої загальноосвітньої школи – формування здорової особистості через формування культури здоров'я – на досить високому рівні.

Розв'язанню важливих завдань у галузі формування культури здоров'я школярів у Польщі кінця XIX – початку XX ст. було створення першої «творчої школи», заснованої Генріком Ровідом (Нафта-лі Герц Канарек – 1877–1944) – педагогом, психологом, діячем Крайового союзу народних учителів Галичини, ініціатором нових форм підготовки вчителів загальноосвітніх шкіл у Польщі, активним освітнім діячем періоду міжвоєнного десятиріччя. Його вважають пропагандистом досвідної педагогіки, яка спиралася на дослідження психології дитини.

Г. Ровід був яскравим представником руху за «нове виховання» – напряму в педагогіці й організації освіти кінця XIX ст. у межах реформаторської педагогіки.

Педагог мав на меті створення нових засад виховання дітей та молоді, які б відповідали потребам суспільства у всебічно освічених, розвинутих й ініціативних людях, готових до життя [12]. До цього напряму належали О. Декролі, Е. Демолен, Дж. Дьюї, М. Монтесорі й ін.

Найбільшою заслугою Г. Ровіда стала створена ним самобутня концепція школи, що отримала назву «творча школа». Вона підтримувала ідею співробітництва та солідарності, а також самоврядування в середовищі вихованців, тобто виховання особистості, здатної до створення нових цінностей [13].

На відміну від традиційної школи, у якій на першому плані завжди був учитель, котрий подавав учням готові завдання, у «творчій школі» першочергове місце належить дитині, яка працює й самостійно здобуває знання. Центром роботи був навчальний план і його дотримання.

Головне завдання школи – формування самостійних, соціально активних, творчих особистостей, а суть її – самостійна фізична та розумова праця, до якої потрібно докладати духовні зусилля, що викликають у душі дитини емоційні чинники та зацікавлення.

Згідно з Г. Ровідом, його школа турбується про гармонійний розвиток учня (фізичний і духовний) та створює найліпші умови для гігієни тіла й душі. Учений підкреслює значення впливу сучасної культури на виховання. На його думку, цей вплив такий потужний, що всі цивілізовані суспільства посилено працюють над побудовою нового виховання та систем освіти, які б відповідали духові нової ери [5].

Висновки й перспективи подальших досліджень. Авторські школи виділяли декілька найбільш важливих складових виховання дитини:

- по-перше, необхідність виховання людини в сукупності трьох компонентів – тіла, душі та духу;
- по-друге, виховання має передбачати врахування вікових й індивідуальних особливостей дитини й створення активного розвивального середовища, у якому немає випадкових предметів та деталей. При цьому рекомендується всіляко спонукати дітей до прояву піклування про себе й довкілля. По-третє – формування самостійних, соціально активних, творчих особистостей через самостійну фізичну та розумову працю, до якої потрібно докладати духовні зусилля, що викликають у душі дитини емоційні чинники й зацікавлення.

Джерела та література

1. Богуславский М. В. Юлия Фаусек: тридцать лет по методу Монтесорри / М. В. Богуславский, Д. Г. Со-роков. – М. : МЦМ, 2004. – 146 с.
2. Вальдорфская педагогика: Антология / сост. А. А. Пинский [и др.]. – М. : Просвещение, 2003. – 494 с.
3. Гаврюшин Н. К. В спорах об антропософии. Иван Ильин против Андрея Белого / Н. К. Гаврюшин // Вопросы философии. – 1995. – №7. – С. 100–102.
4. Гебель В. Ребёнок. От младенчества к совершеннолетию: книга для родителей, педагогов и врачей / В. Гебель, М. Глеклер : пер. с нем. – Калуга : Духовное познание, 2004. – 680 с.
5. Заячківська Н. «Творча школа» Генрика Ровіда як прогресивне явище польської педагогіки / Н. Заячківська // Розвиток української та польської освіти і педагогічної думки (XIX–XXI ст.). – Т. 2 : Діяльність громадських й культурно-освітніх товариств як чинник розвитку українського та польського шкільництва / за ред. Д. Герцюка і А. Гаратик. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. – С. 328–337.

6. Ионова Е. Н. Вальдорфская педагогика: теоретико-методологические аспекты : [монография] / Е. Н. Ионова. – Харьков : Бизнес-Информ, 1997. – 300 с.
7. Ионова О. М. Навчання як «терапія»: досвід вальдорфської школи / О. М. Ионова, О. М. Лукашенко // Педагогіка та психологія. – 2007. – Вип. 32. – С. 191–196.
8. Ионова О. М. Педагогіка Рудольфа Штайнера / О. М. Ионова // Курс лекцій з порівняльної педагогіки. – 2007. – С. 206–216.
9. Ионова О. М. Формування здоров'я особистості: досвід Вальдорфської школи / О. М. Ионова // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2013. – № 10. – С. 35–40.
10. Ионова О. М. В. О. Сухомлинський про виховання здорової дитини / О. М. Ионова, О. В. Омельченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2006. – № 11. – С. 46–49.
11. Клизовский А. Основы миропонимания новой эпохи / А. Клизовский. – Амрита-Урал. : Магнитогорск, 1994. – С. 298–306.
12. Кравець В. Зарубіжна школа і педагогіка ХХ століття / В. Кравець. – Тернопіль : Тернопіль, 1996. – 290 с.
13. Курляк І. Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина ХХ століття). Історико-педагогічний аспект / І. Курляк. – Тернопіль : Підруч. і посіб., 2000. – 328 с.
14. Лукашенко О. М. Проблема збереження здоров'я молодших учнів у вальдорфській педагогіці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. М. Лукашенко. – Х., 2009. – 20 с.
15. Монтессори М. Дети – другие / М. Монтессори // С вступительной статьей и комментариями К. Е. Сумнительного. – М. : «Карапуз», 2004. – 336 с.
16. Монтессори М. О принципах моей школы / М. Монтессори // Учительская газ. – 1992. – 4 августа. – С. 4.
17. Омельченко О. В. Характеристика моделі здоров'язберігаючої професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів / О. В. Омельченко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2007. – № 2. – С. 94–97.
18. Осипов А. И. Путь разума в поисках истины / А. И. Осипов. – М. : Изд-во Сретенского монастыря, 2002. – 248 с.
19. Педагогіка / [под ред. Ю. К. Бабанского]. – М. : Просвещение, 1983. – 352 с.
20. Пьянкова Л. О детских садах Монтессори / Л. Пьянкова // Дошкольное воспитание. – 1994. – № 11. – С. 41–42.
21. Учебные программы вальдорфских школ / под ред. В. К. Загвоздкина. – М. : Нар. образование, 2005. – 528 с.
22. Фанасьева Т. И. Учить по Монтессори (из опыта работы) / Т. И. Фанасьева. – М. : МЦМ, 2006. – 48 с.
23. Штайнер Р. Здоровое развитие телесно-физического как основа свободного проявления душевно-духовного / Р. Штайнер : пер. с нем. И. Добровольского. – Калуга : Духовное познание, 1995. – 480 с.
24. Paull J. Rudolf Steiner and the Oxford Conference: The Birth of Waldorf Education in Britain / J. Paull // European Journal of Educational Studies. – 2011. – № 3 (1). – P. 53–66.

Анотації

Мета дослідження – аналіз змісту та концепцій авторських шкіл здоров'я в контексті виховання й формування здорової особистості. Показано роль і значення авторських підходів до виховання дитини. Виділено етапи розвитку авторських шкіл та охарактеризовано їх зміст. Відзначається необхідність виховання людини в сукупності трьох складових частин: тіла, душі й духу. Установлено, що виховання має передбачати врахування вікових та індивідуальних особливостей дитини й створення активного розвивального середовища, у якому немає випадкових предметів і деталей. Одним з основних принципів оздоровчого спрямування авторських шкіл було формування самостійних, соціально активних, творчих особистостей через самостійну фізичну та розумову працю, до якої потрібно докладати духовні зусилля, що викликають у душі дитини емоційні чинники й зацікавлення.

Ключові слова: школа, Р. Штайнер, М. Монтессорі, виховання, здоров'я, дитина.

Татьяна Ермакова. Авторские школы в формировании культуры здоровья школьников (исторический аспект). Цель исследования – анализ содержания и концепций авторских школ здоровья в контексте воспитания и формирования здоровой личности. Показаны роль и значение авторских подходов к воспитанию ребенка. Выделены этапы развития авторских школ и охарактеризовано их содержание. Отмечается необходимость воспитания человека в совокупности трех составляющих: тела, души и духа. Установлено, что воспитание должно предусматривать учёт возрастных и индивидуальных особенностей ребёнка и создание активной развивающей среды, в которой нет случайных предметов и деталей. Рекомендуется всячески побуждать детей к проявлению заботы о себе и об окружающей среде. Одним из основных принципов оздоровительного направления авторских школ было формирование самостоятельных, социально активных, творческих личностей через самостоятельную физическую и умственную работу, к которой необходимо прилагать духовные усилия, вызывающие в душе ребёнка эмоциональные факторы и интересы.

Ключевые слова: школа, Р. Штайнер, М. Монтессорі, воспитание, здоровье, ребенок.

Iermakova Tetiana. Authors' Schools in Forming a Culture of Health of Children (Historical Aspect). *The purpose of research – analysis of the content and concepts of authors' schools of health in the context of education and formation healthy personality. The role and importance of authors' approaches shown to child education. Stages of development of authors' schools singled out and characterized its contents. The necessity of a person's upbringing in a set of three parts: body, soul and spirit. Found that education should include consideration of age and individual characteristics of the child and create an active learning environment in which random items and details. Recommended strongly encourage children to exercise care for themselves and for the environment. One of the basic principles of recreation areas of authors' schools was the formation of independent, socially active, creative individuals through independent physical and mental work, which is necessary to make spiritual efforts that evoke the soul of the child emotional factors and interests.*

Key words: school, R. Steiner, M. Montessori, education, health, child.